

Az *élő eposz* évtizedek óta mind szélesebb körben elemzett jelenségkörével bizonyos értelemben párhuzamosan veti fel Isidore Okpewho az *élő mítosz* kérdését sokat idézett, nagyjelentőségű könyvében. Az elméleti megközelítés

40 Biernaczký Szilárd

ÉLŐ MÍTOSZ A RÍTUSOK „TESTÉBEN”

(filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

vonalaán haladva elfogadja a ritualista iskola álláspontját: „A régi elmélet és a jelentős divatot élvező mai álláspont szerint a mítoszok olyan szóbeli narratívák, amelyek megmagyarázzák a rituális előadások lényegét és sorrendjét, megőrizve ezen elemek emlékét az utókor számára, mint mítoszok az evolúció

szempontjából második helyen állnak a rituálékhoz képest.”¹ Továbbhaladva viszont a mítoszok mint elbeszélések (tartalom?) fontosságára teszi a hangsúlyt: „Minden mesét minősíteni kell a *tények* és a *fikció* relatív súlyának figyelembe vételével saját tudományos felismerésünk alapján, akár prózában, akár versben, függetlenül a megkülönböztetés eszközeitől; akár szent vagy világi környezetben; illetve bármilyen hiedelemrendszer részeként tartják is fenn őshonos környezetében.”²

Kétségtelen tény viszont, hogy az afrikai kontinensen rendkívüli gazdagsággal napvilágra került hősepikei példák mellett a mitikus/mitológiai jellegű szövegek esetében is a lépten-nyomon tetten érhető gazdagságot tapasztalhatjuk, mégpedig a korábbi elemzésekkel, megállapításokkal teljes ellentétben (Hermann Hochegger osztrák misszionárius például a kongói Bandunduban kialakított kutatási központ útján ott kiképzett afrikai munkatársakkal évtizedek során majd 100 etnikum mitológiáját hozta fényre). Egy korábbi dolgozatunkból kell itt idéznünk ennek kapcsán egy részletet:

„A mítosz szűken terem Afrikában – e gondolat a neves olasz vallástörténész, Raffaele Pettazzoni négykötetes mítoszgyűjteményében is megjelenik. Sőt, Radinra hivatkozva (»tény, hogy kozmológiai mítoszok [...] ritkán akadnak Afrikában«, míg valósággal »elvarázsolnak bennünket a polinéziaiak és az amerikai indiánok népi irodalmukba ágyazott, szabad szárnyalású kozmológiai mítoszai és spekulációi«) Ruth Finnegan utóbb egyenesen azt állítja, hogy Afrika igazában nem is mítoszteremtő tájéka a világkultúrának.

Érdemes itt egy pillanatra elidőzni. Isidore Okpewho nigériai irodalomtudós Finneggannel vitázva egyrészt megemlítette, hogy a gyűjtések-feltárások még ma sem elegendők e kérdés eldöntéséhez. Másrészt utalt arra,

hogy Afrikában ma is az alkotói jelleg dominál a mítoszvilág létezésében. Vagyis élő mítoszokkal (élő hitvilággal) kell számot vetnünk.”³

Persze az is egészen biztos, hogy a nyilvánvaló analógiára ráépített, találó szakmai kifejezés (élő hőseposz – élő mítosz) okán – anélkül, hogy most bővebben foglalkoznánk a kitűnő nigériai kutató elméleti okfejtésével – érdemes elgondolkodnunk azokon a különbségeken, amelyek például a homéroszi eposzokban már teljes írott formájukat felöltö „istentörténetek” és a különféle fejlődési fokozatokat képviselő újkori preállami közösségek *élő rítusai* (a hozzájuk kapcsolódó szóbeli formák, valamint a mitikus-vallásos képzetekhez kötődő magyarázatok) között érzékelhető.

A mítoszok és mesék elválasztását, másrészt a mítoszok „műfaji meghatározhatatlanságát” is érzékeltető elemzéseinkhez kapcsolódóan az afrikai rítusok egyik legsajátosabb képződményét, a dogonok központi rítuskomplexumát igyekszünk itt – néhány szakirodalmi idézet és háttérmagyarázat kíséretében – körbejárni. Illetőleg közreadjuk a Germaine Dieterlen által *beavatási szövegeknek* minősített, Marcel Griaule által gyűjtött és közreadott „recitátumok” fordításait a mítosz, illetve az afrikai mítosz kapcsán felmerülő problémák érzékeltetésére.

Nem kerülhetjük azonban meg, hogy a később magyar fordításban mellékelendő szövegek kapcsán ne szóljunk általában a dogon etnikai csoport néprajzi arculatáról, eredetéről, gazdasági és társadalmi életéről, és ne kíséreljük meg, hogy néhány hosszabb idézettel képet adjunk a szövegek mögött rejlő mitológiai összefüggésekről. Különösen, mivel egy olyan kultúrával állunk szemben, amely hosszú évtizedek óta tartósan felkelti a világ közfigyelmét, Magyarországon viszont a valós eredmények még mindig kevéssé közismertek, csak a zavaros ufológiai feltételezések terjedtek el.

Szíriusz-enigma: így vonult be ugyanis a csillagászat újkori történetébe és a modern mítoszkutatás területére az egyetemes emberi művelődéstörténetnek ez a – különféle más esetek mellett az általunk vizsgált nyugat-afrikai nép szájhagyományainak vizsgálatából is adódó – sajátos kérdőjele. Vajon mit rejtenek magukban a Mali fantasztikus táji arculattal rendelkező hegyes-völgyes vidékén, Bandiagara Mars-beli szikláin és a lábaiknál elterülő felföldön élő dogonok szóban és szimbolikus (grafikus) jelrendszerben is megfogalmazott mítoszai? Valamely fejlett, földön kívüli civilizáció hírnökei jártak bolygónkon a ködbe vesző múltban, és e látogatás emlékei villannak fel a hatvan évenként hét éven át újabb és újabb faluban lezajló, bonyolult csillagászati ismeretekre teremtésvíziót rákötő rítuslancoltatban? Vagy pedig valóban oly távolba elnyúlhat a mítoszokba burkolt történeti emlékezet, hogy az egy tizenkétezer évvel ezelőtt bekövetkezett

Új Forrás 2020/7 – Biernaczky Szilárd: Élő mítosz a rítusok „testében” (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

szupernova-robbanást képes közvetíteni a számunkra? S eközben egy különösen értékes hagyományos afrikai kultúra holdudvara is kiteljesedik?⁴

Ami a „földönkívüliek látogatását” illeti, annak széleskörű nemzetközi szakirodalma,⁵ (sőt, hazai lecsapódása is)⁶ ismeretes. Azonban a jeles szerzőpáros, Marcel Griaule és Germaine Dieterlen egy a Szíriusz csillagkép és a dogon mítoszok összefüggését tárgyaló (kétségtelenül első látásra megtévesztően hitelesnek tűnő „kozmológiai mitológémákat” magába foglaló) tanulmányára⁷ különféle szerzők olyan csillagászati fantazmagóriákat építettek rá, amelyek lehetetlenségét éppen csillagászok⁸ (köztük a magyar Gumán István egy kisebb német, majd egy teljesebb magyar nyelvű könyvében)⁹ tárják fel természettudományos alapossággal.

Így térjünk tehát vissza anyagunkhoz, és vegyük azt szemügyre a néprajz, illetve a folklorisztika szemüvegén át.

A dogonok vándorlásaik során négy nagy törzset formáltak, ezek: a Dyon, az Aron, az Ono és a Domno. A négy részre oszlás mitológiájukkal is összefügg. Minden dogon ma is őrzi annak tudatát, melyik törzshöz tartozik, egykor ez szabta meg településeik arculatát, de falvaikban ma már különböző ágakhoz tartozó családok élnek együtt. Az általuk sokkal ritkásabban elfoglalt síksági területen egyes lakosságú falvakban élnek szimbiozisban a moszszikkal, a kurumbákkal, a bambarákkal és a szongájokkal.

Nyelvüket a kutatók többnyire a Niger-Kongo nyelvcsalád független csoportjának tekintik, bár vannak kísérletek, hogy kimutassák az ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó és számos nyelvet magába foglaló, mande nyelvcsoporttal való kapcsolatait.

Amint Dieterlen és Griaule könyvének bevezetőjében olvashatjuk: „a dogonok a Mali és Felső-Volta (ma: Burkina Faso) határánál elterülő vidéken élnek. E terület egy meredek sziklafalat képező hegyoldalból, egy hozzá kapcsolódó fennsíkból és egy azon túl elhelyezkedő, nagyobb kiterjedésű alföldből tevődik össze (a sziklafal környéke a legnépesebb). Állandó folyóvíz nincs, de az esős évszak idején sok időszakos patak keletkezik. A száhel típusú éghajlat négy (június közepétől október közepéig tartó) esős hónapot és hosszú száraz időszakot jelent. A nagy lombkoronával rendelkező fák eltűnése következtében az utóbbi évtizedekben – a riasztó híradásokból is tudhatóan – tovább növekedett a kiszáradás mértéke. Így a dogonok már régóta arra kényszerülnek, hogy a természetes víztározókban összegyűjtött és lefedett esővíz, illetve a gyakran 80 méter mélységre is leásott kutak segítségével próbálják biztosítani az emberek, az állatok és a földművelés vízszükségleteit.

A mintegy 250 ezernyi [ma talán már egymillió a népességszámuk – B. Sz.] dogon számos települést hozott létre az elmúlt századokban, amelyek falvakat, néhány esetben pedig kisebb városokat képeznek. A falucsoportok egy-egy vallási vezető fennhatósága alá csoportosulnak [...]

A társadalmi struktúra közös eredetét többek között egy 1954 áprilisi szertartás tényei is igazolni látszanak. Az ötnapos rítus során a Kéla-i Dyabaté »családfa-mesterek« még a tető elhelyezése előtt belépve a szentélybe, egymást váltogatva idézték fel az egyetlen Isten által végbevitt teremtést, a mitikus családfákat, a *Masare* és *Keita*, va- 43
gyis a szövetséges családok történeti leszármaztatási sorait. Lényeges megemlíteni, hogy a genealógusok felsorolásaiban ezekhez a családokhoz (összesen 30 van belőlük) nemcsak a mande nyelvi csoportok, hanem Szenegál, Guinea, Elefántcsontpart, Togo, Ghána, illetve általában Nyugat-Szudán népességének nagy része is hozzákapcsolódott. [...]

A fennsíkon úgy hozták létre településeiket, hogy az élet fenntartásához szükséges megművelhető földeket nem foglalták el, hanem a sziklafal egy-egy törésénél hozták létre a falvakat (nem ritkán megközelíthetetlennek tűnő helyeket hatalmas kötérendszerrel hasznosítva). A dogonoknál – főleg a hagyományosabb sziklaparti és felföldi területeken – a falu magába foglalja a közös területeket, a közös raktárakat (magtár), az „emberek menedékét» (*toguna*), ahol a férfiak gyűlnek össze, a menstruáló asszonyok faluszéli kunyhóit, a közösségi kultuszok oltárait, a kutakat, a víztározókat. Afféle »negyedek« találhatóak bennük, ahol a család-nagycsalád-nemzetség egy vagy több családi »ház» (*ginna*) körül csoportosul. [...]

A dogon társadalom hagyományosan szabályozott. Az élet és a mindennapok tevékenységének alapjául a különféle (ellentétes és kiegészítő) közösségi csoportok szolgálnak: a férfiak területe ellentétes a nők területével, a beavatottaké ellentétes a be-nem-avatottakéval. A dogonoknál a földművelők szemben állnak a kaszt embereivel, de ugyanakkor szimbiozist alkotnak velük. A dogon nép életében a társadalmi, gazdasági és politikai szervezet összefüggésben van a hit rendszerével.

Lényeges, hogy a gazdasági élet alapja a preállamiságot mutató földközösség. Ahol a törzs ősei letelepedtek, nem lehet sem eladni, sem megvenni a földet. Ugyanakkor a társadalmi hierarchiában elfoglalt rangja szerint mindenkinek joga van egy parcella megműveléséhez, amelynek az adott személy időszakosan a tulajdonosává válik.

Hitviláguk rétegeit a következők alkotják:

- 1) a legfelsőbb isten, *Amma*, a világegyetem teremtője,
- 2) az első (Amma által élő és lélekkel rendelkező) teremtmények, *Nommo* »mozgatói«, az emberek »ősei«, akikre Amma rábízta a világmindenség egy-egy részének igazgatását, ezek *Nommo dia*, *Nommo titiyayne*, illetve *o Nommo*. Az első kettő Ammával együtt a tűz-ég birodalomban székel. A harmadik az emberek »apja«,

Új Forrás 2020/7 – Biernaczyk Szilárd: Élő mítosz a rítusok „festében” (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

3) a négy család »ősei«, Nommo szent és feltámadt fiai, *Amma Széru, Lébé Széru, Binu Széru, Gyongo Széru* (illetve az ikertestvéreik), akiket szimbolikusan úgy tekintenek, mint a négy dogon törzs nyolc első őst. Ezek a mitikus lények »Amma szeme alatt« a világ fejlődésének a felelősei, az élet őrzői stb.,

4) a Róka, a Föld »ősi« megformálásának a tanúja, akit Amma letaszított a földre, hogy bevezesse a rendetlenséget és a tisztátalanságot a világmindenség megalkotása során. [...]

A család, a *ginna*, illetve az ősök kultusza a dogon társadalmi élet középpontja. A nagycsalád (*toгу* vagy *ginna*) apaági leszármaztatású.

A *ginna* szervezetének élén a *ginna bána*, a család pátriárkája, a legidősebb férfi áll, aki az alapító lakásában székel, a csoport anyagi és lelki javairól gondoskodik, letéteményese a vallás gyakorlásának. Ő ad nevet az újszülöttnek, felelős az ősök szentélyében elhelyezett temetési fazekasáru megszenteléséért, a holtak lelkének járó rendszeres áldozatok végrehajtásáért, a mezőgazdasági időszak alatti rítusok lebonyolításáért. A házasságot illetően általános az eredeti négy törzsen belüli párválasztás. Az exogámia a szabály a ginnán belül. Az ideális jelölt az anyai nagybácsi leánya.

A kormányzás szerve korábban a dogon társadalomban a vallási vezető szerepét betöltő *hohon*, illetve a hatalma alá helyezett pátriárkák tanácsa volt. A *hohon* mint politikai vezető osztott igazságot, biztosította a rendet a tanács tagjai révén, akik például felelősek voltak a piac rendjéért. A büntetés differenciált volt. A *hohon* napjainkra is megmaradt vallási vezetőnek, s mint ilyen, nagy hatalommal bír: ő a *lebe* (a törzsi szervezetet szimbolizáló intézmény) atyja, felelős a dogonok vallási gyakorlatáért. A négy dogon törzs *hohonjai* irányítják a tanács üléseit, amelyeket a közösséget érintő döntések, valamint a közös szertartások előtt hívnak össze. A *hogont*, akinek a rangja a papi hierarchiában a legmagasabbnak számít, mint Amma isten földi képviselőjét tisztelik. A *lebe* egyik szentélyét mindig a *hohon* lakóhelyén hozzák létre, egy másik szentélyt a falu főterén, szabadtéren alakítanak ki.

[...]

A sziklafal és a fennsík vidékén minden beavatott fiú az *Ava*, vagyis a Maszkos társaság tagjává válik. Mindegyikük köteles faragni (vagy faragtatni) egy maszkot, és hordani azt a temetési szertartásokon vagy a táncok során. Az *Ava* feladata többek között az első halott – a mitikus ős, *Gyongu Széru* – kultusza.

Az asszonyok ki vannak zárva mindenből, ami az álarcosok tevékenységére vonatkozik, mivel az összefüggésben van a halállal, és csorbítja a termékenységét. A hatvanévenként megrendezett szertartás-sorozat idején mindemellett az asszonyok *Jaszigine* – a mitikus női ős – képében egy méltósággal képviselve vannak a Maszkos társaságban, de az, aki ezt a figurát

»megjeleníti«, nem mehet oda, ahol az álarcosok vannak, és nem tanulhatja meg a titkos *szigüi* nyelvet sem.

Az asszonyoknak jelentéktelen szerepük van a közösség »politikai« életében, a férfiak alkotják a tanácsokat és a különböző társaságokat, ők hozzák a fontos döntéseket. Az asszonyok legfőbb szerepe, hogy a háztartást vezessék. Elsősorban anyák, táplálják gyermekeiket, ellátják férjeiket. Részt vesznek ugyan a vallási életben, de erről kevés ismeret áll rendelkezésre. Az asszonyok ugyanakkor viszonylag nagy szabadságot élveznek, rendelkeznek személyes javaikkal, megbecsüléssel és tisztelettel veszik körül őket.”¹⁰

A dogonok általános bemutatását követő idézet-, illetve szöveg-példa-sorunk – az afrikai szájhagyományok kutatásának a jellegét is jól példázva – azt mutatja meg, hogy a törzsi kultúrák esetében a folklorisztikai vizsgálódások számos buktatót rejtenek magukban. A Griaule által gyűjtött és itt magyar fordításban közreadandó szövegek előtt (illetve a dogon társadalom, kultúra, vallás alapvonalainak körvonalazása után) úgy tűnik, mindenképpen szükségesnek látszik a népcsoport kozmogónikus vonatkozásokkal, jelképes (szimbolikus) utalásokkal (ún. allúziókkal) bőven telített teremtés-mítoszának bemutatása is. Részben azért, hogy az utóbb következő „költői” szövegek kellő ismeretekre épüljenek, vagyis egész egyszerűen legalább *hozzávetőlegesen érthetőkké* váljanak. És főleg azért, hogy ennek az írás nélküli nyugat-afrikai népnek a körében létrejött mítoszvilág sajátos töredezettségével, formátlanságával, sőt, helyenkénti összefüggéstelenségével érzékeltethessük, az óind vagy az ógörög kultúra világából ismert teljes mitológiai rendszer csakis írásságra támaszkodva, valamilyen „tudatosan összegező” tevékenység nyomán jöhet létre. Ugyanakkor arról is szerezhethetünk benyomásokat, milyen nagyságrendű kutatási feladatot jelent egy ilyen típusú, csak a szóbeliségben élő, de az átlagosnál jóval bonyolultabb mitikus hagyományanyag megközelítése. Ennek egyébként jellegzetes – bár még mindig nem a teljes mitológiai (vallási) rendszer összefoglaló feltárásáig vezető – fázisának számított, amikor Griaule egy öreg pappal folytatott és a dogonok életfilozófiájára vonatkozó beszélgetés-sorozat közreadása (1938) útján kísérli meg feltárni a rítus/mítosz komplexum hátterét.¹¹ Tehát az élő mítosz által produkált szövegek, szövegegyüttesek (amint ez a fordításban közreadott énekciklusból is világosan kiderül) önmagukban legtöbbször nem merítik ki – sőt, sokszor inkább elfedik – a kozmogónikus képzetek teljességét.

A viszonylag korán meghalt Marcel Griaule (1898–1956) talán legfontosabb munkatársa és szerzőtársa, Germaine Dieterlen (1903–1999) 1982-ben,

Új Forrás 2020/7 – Biernaczyk Szilárd: Élő mítosz a rítusok „testében” (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

tehát jóval azután, hogy véglegesen hazatért egykori kutatásai színhelyéről (a harmincas-nygyvenes-ötvenes években vett részt hosszabb gyűjtőutakon Maliban a Griaule-misszió résztvevőjeként, és tudomásunk szerint utoljára 1977 és 1984 között a hatvanévenkénti rítussorozat/ciklus nyomon követése céljából járt ott), közreadta az egyik dogon törzs, az Aruk történetét (genealógiáját) feltáró 885 soros epikus éneket.¹² A kötet hosszabb bevezetőjében található meg a dogon kozmogónikus mítosz egyik interpretációját (a Palau Marti által közreadott másik két változattól itt most eltekintünk):¹³

„Amint már hangsúlyoztuk, a kozmogónikus mítosz ismerete nélkülözhetetlen a »jelmondat« megértéséhez. A természetfölötti hatalmakra vonatkozó utalások és e hatalmak törvényei, valamint a beavatkozásaikkal előidézett különböző események igen gyakoriak. Ennek során meg kell állapítanunk, hogy a könyörgések főképpen Ammához, a legfőbb istenhez szólnak azért, hogy Amma gyermekei, a mandék e csoportja, tudniillik a dogonok megőrizték hitüket abban, aki őket a szirtfalakig elvezette.

Ez Nyugat-Afrika számos olyan népének közös mítosza, amelyek elismerik a mendékkal fennálló kapcsolataikat. Gyűjtöttek mítoszokat a dogonoknál, a bambaráknál, a malinkéknél, a bozóknál, a szoninkéknél és a miniankáknál is... Az iszlámra történt áttérések ellenére, amelyek már a Vagadu birodalom korában, majd később a mande régióban, körülbelül a 12. századtól kezdődően bekövetkeztek, és mindannak ellenére, ami manapság zajlik – a jelenlegi iskolai oktatás, valamint a mai gazdasági és politikai körülmények okozta fejlődés mellett is –, a hagyomány mindmáig megőrizte értékei legnagyobb részét.

Földrajzi vonatkozásban a mandékhoz kapcsolódó népségek érdekes együtteséről van szó, és e mitológia főtengelye a Niger folyása – annak forrásától a Débi-tóig. Olyan variánsai is vannak, amelyek bizonyos szekvenciákat gazdagítanak, vagy más részeket rövidebbre fognak. De az egésznek a lényege és témája ugyanaz marad. A nyelvi különbségek miatt a fő személyiségeknek, az adott etnikum szerint, más és más a nevük, de ugyanazokat a jellemeket mutatják be, akik ugyanolyan módon cselekednek, és ugyanazokat a funkciókat töltik be. A továbbiakban a dogon változatot foglaljuk össze.

Amma, a teremtő isten, megrajzolta magában a világ tervét és annak kiterjesztését, mielőtt azt megvalósította. Ahhoz, hogy ezt megtegye, felhasználta a »víz« elemét, és 266 »jelet« alkotott. Azoknak a kategóriáknak az előképét alkották ezek, amelyek szerint mindaz, amit a világegyetem tartalmaz, kialakításra és osztályba sorolásra kerültek. Amma tehát ilyen módon felvázolta, és a négy elemet használva, megteremtette azt az anyagot, amelybe az életet, illetve az ő szavát (*keresztény szóval: az igét*) belehelyezte.

Az első próbálkozás után, ami nem vezetett eredményre, Amma létrehozott egy végtelenül kicsi apróságot, amely a négy elemet tartalmazta. Ezt az élő atomot jelenleg a földön a *digitaria exilis* (*po pilu*), a fehér fonio magja szimbolizálja, a vízben a *clarias senegalensis* (*ánago no*), a harcsa petéje, és a térben a *Sirius* (*Sirius B*) bolygótársa, amelyet a »fonio csil- 47 lagának« (*po tólo*) neveznek. A végtelenül kicsiny apróság kifejlődve egy roppant nagy méhet képezett. Neve: »Amma tojása« vagy »a világ tojása« (*adunó tálu*), amely két iker elemből áll, és kettős méhlepényt (placentát) tartalmaz. E méhnek két emberpárt kellett megszülnie, Nommo mester két-két ikerpárját, az ember prototípusát, amelyek birtokolják az ígét, a »kijelentést«, amit számukra az alkotó engedélyezett.

De a tojás egyik feléből, határidő előtt, egy egyedi [vagyis nem iker – B. Sz.] hímnemű lény jött elő – a neve *Ogo* –, aki egyedül birtokolta a kialakulóban lévő világegyetemet, kitépett egy darabot a méhlepényből, amely egyfajta bárkát alkotott, s azzal *Ogo* leszállt az üres térbe. A kitépett darabból lett a föld, ebbe *Ogo* behatolt, hogy megpróbálja újra megtalálni ikertestvérét. Továbbment minden irányban a földben, amely még nedves és véres volt, készített öt sorban tizenkét vermet, kijelölve így az első mezőt. Kutatása a földön hiábavaló maradt, így újra felment az égbe, de Amma *Ogo* ikerpárját már rábizta a tojás másik feléből alkotott emberpárra.

Ogo akkor ellopott nyolcat az Amma által alkotott magokból. Ezek közül a fonio a világ csírája volt. Az ellopott nyolc magot levitte a földre egy lopótökből készített tökedényben, és elvetette. A magok legtöbbje eltűnt *Ogo* tevékenysége során, de a fonio kicsírázott, piros és szennyezett lett (*po bánu*).

Ogo elhamarkodott beavatkozása, a vérfertőzés, amelyet elkövetett, behatolva saját méhlepényébe, tudniillik »anyja« méhébe, és főképpen a lopás, valamint a fonio-vetőmagoknak ehhez a vérfertőzéshez való kapcsolódása súlyosan megzavarta a teremtés rendjét. Hiányos és tisztátalan lévén, *Ogo* állattá változott, a »Fakó Rókává« (*le Renard pale*, *Yurugu*, *Vulpes palida*), és átterjesztette a földre a saját tisztátalanságát, ami a földet kiszárította.

Hogy ezt a helyzetet orvosolja, Amma kasztrálta, majd feláldozta az égnek *Nommót*, a tojás másik feléből való férfimesterek egyikét, akinek vérét és kulcscsontjának magjait – az ember jövőbeni táplálékait – szétöntötte, hogy megtisztítsa a világegyetemet. Két karja kivételével testét – felosztva hatvan darabra és négy halomba csoportosítva – négy fa szimbolizálta, amelyek a vegetáció keretében hátramaradtak a feláldozással érvényre jutó megtisztulás tanúbizonyságának.

Láttuk, hogy a Róka által elvetett fonio kicsírázott a Róka méhlepényében, majd piros és szennyezett lett. Azért, hogy azt elpusztítsa és

megakadályozza, hogy elterjedjen tisztátalansága az egész földön, Amma isten, az életre támasztás pillanatában a földre hajította az áldozat »szíve vérére«, »golyó formában«, ami lidércfényé változott. Ez a »vér« üllőt képezett, olyan lett, mint egy lángoló tömeg, mint »egy tüzes lidérc golyó«. Ez az üllő fordítva hullott le, kivájava a földből egy hatalmas üreget. A tisztátalan foniót elérte, de az kifröccsent, és lehullott az üreg mellé. Az üllő, a megtisztulás eszköze nem maradhatott ezen a beszenyvezett helyen. Kifreccsent az ürege kívülre, és újraéledt kívül, egy félreeső helyen, ahol mélyen a földbe hatolt. Kiemelkedő részét a kovácsok hasznosították az első kohó megépítésekor. Ugyanakkor, amikor a »szív-üllő-vére« a földre repült, Amma a »lépe vérére« is lehajította, ami fémmasszává alakult (*sagala*). Ezt utóbb a kovácsok termelték ki, mielőtt a földi ásványból kivonták a vasat.

Miután újból összegyűjtötték a feldarabolt testet, Amma emberi formára gyúrta saját méhlepényének anyagával, majd pedig feltámasztotta azt (vagyis az egyik Nommo mestert, a feláldozottat). Leszállította a Róka földjére a tojás másik felének a burkát egy derékszögű bárka (*koro*) formájában, elvitette a központba a férfi-Nommót, és feltámasztotta az ige, az ég és a víz mesterét, és négy másik vegyes párt, Nommo gyermekeit, akiket (az emberek őseit) ugyanabból a méhlepényből teremtett meg: a bárkától nyugatra Amma Szerut és ikernővérét (légnemű elem), északra Lébé Szerut és ikernővérét (földi elem), keletre Bindu Szerut és ikernővérét (a víz eleme), délre Gyongu Szerut és ikernővérét (a tűz eleme).

A tiszta földből készült bárka, amelyet arra szántak, hogy az elsőre helyezték, az összes állatot és növényt magába foglalta, amelyeknek meg kellett sokszorozódnuk, és el kellett foglalniuk az egész bolygót. Az egész létesítménynek a leszállása pedig egybeesett a napfény megjelenésével.

Amma ezután leszállított a földre Yasával, a feltámasztott Nommo ikernővérevel egy pár kovácsot, akiket szintén a kasztrálás véréből teremtett, és szintén Nommo ikertestvéreinek kell őket tekintenünk. A kézművesmester leszállt, hogy a nemiség elemeit (pénisz és herék) mint szerkezetet szolgál-tassa. Megkapta az áldozat karját is, amelyből az anyagot készítette. A szexuális elemek a földön átváltak, hogy a kohó fúvóka nyílása és egyúttal a fűjtatója legyenek. Kivéve a magokat az ősi üllőből, Amma visszaadta azokat a nyolc ősnak. Később a kapott szerszámokat alkalmazva ki tudták vonni, és meg tudták munkálni a vasat, be tudták vezetni a földművelési tevékenységet.

Amma ezután lehelyezte a földre, az áldozat véréből megteremtve, a genealógiák tudóját, a griot-t, aki az áldozat koponyáját magával hordta, hogy utóbb az számára dobként szolgáljon.

Később Amma előidézett egy napfogyatkozást, és ezalatt a földre helyezte emberi formában a Róka ikernővérét, Yasiguit.

Szárazság uralkodott a Róka földjén, és az emberek szomjasak voltak. A griot, majd a kovács beavatkozása nyomán az áldozat ikertestvére, az eső, az Amma által a kasztrálás folyamán megváltozott sperma, a napra hullott. Ez hozta létre az első tócsát, amelybe eredeti formáját visszanyerve a feltámasztott Nommo belement hal formájában, és »a tócsa Nom- 49 mója« nevet kapta. Földrajzilag ez a lecsapódás a Débo-tóhoz helyezhető. A Niger folyása képviseli ugyanakkor a feltámasztott test összességét. Egyidejűleg az eső által kivájt üreget Nommo betöltötte az ősi üllővel. Yasa, a feltámasztott ikernővér hallá változott, és behatolt a vízbe. Földrajzilag ez az esemény a Bosomtwi-tóhoz helyezhető.

A kijelentés [ige – B. Sz], amely megtartotta azt a feltámasztottat, akit »a tócsa Nommója«-nak neveztek, megmutatkozott ez utóbbi által a vízben. A földön lévő terület Binu Széru őshöz kötődik. Binu Széru ezt [vagyis a kijelentést – B. Sz.] átadta az embereknek. A griot, ráítve Nommo koponyájára, mint egy dobra, megismételte kijelentéseit. Ezt a megnyilatkozást a Szigüi megünneplésével szentesítették: a sör elfogyasztása által a »kijelentések« behatoltak az ősök testébe, és ugyanakkor az ősi magvak szimbólumai az ő kulcscontjaikba.

Ezt az első felszentelést követően került sor az első házasságkötésekre. A négy mitológiai ős kicserélte ikernővéreit, kettenként: Amma Széru feleségül vette Lébé Széru ikernővérét és fordítva, Binu Széru feleségül vette Gyongu Széru ikernővérét és fordítva. Ezeknek az egyesüléseknek az elsődleges célja az volt, hogy egymás között társuljanak: a) a négy égtáj (egyrészt nyugat és észak, másrészt kelet és dél), b) a négy elem (egyrészt a levegő és a föld, másrészt a víz és a tűz), c) az érdekeltek kulcscontjainak a tartalma.

Ezek a pozíciók a földön az emberi nem élete megszervezésének a kezdetekor egyaránt meghatározták minden egyes ős alakot öltött szerepét.

Amma Széru, a négy fivér közül a legidősebb, berendezte a család lakóhelyét, ahol a négy házaspár menedéket talált. Fölépítette az Amma istennek szentelt oltárt, továbbá a Nommo-tócsának szentelt oltárt, és azon mutattak be áldozatot, hogy elnyerjék a családban született gyermekek lelkét, (fölépítette) a kivájt követ, ahová utóbb eljöttek szomjukat oltani az elhunytak lelkei, (fölépítette) a családi magtárat. A cselekedeteknek e sorozata megszentelte a család egységét, amelynek ő volt a főnöke, és amit ettől kezdve úgy mondtak, a »ginna tulajdonosa« (*ginna bana*). Eredetükre és annak létrehozására emlékezve, ami megvédte közös őseiket, a dogonok kinyilvánították: valamennyien egyetlen család (*toğu túru*), illetőleg ugyanazon család (*toğu tumoy*) leszármazottai.

Lébé Széru kijelölt öt parcellát az első mezőtől nyugatra, és pedig oly módon, hogy azokat elszigetelje attól a tisztátalan földtől, ahová a Róka

Új Forrás 2020/7 – Biernaczyk Szilárd: Élő mítosz a ríusok „testében” (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

behatolt. Ide vetette el a kovácsok által hozott öt magot, és hasonlóképpen a *hibiscust* (a törökrózsa nevet viselő díszcserje), amellyel körülvette azt a mezőt, amelyet az »ősök mezőjének« (*vageu min*) neveztek. A betakarított termést megőrizték a *gínna* nevű raktárban. Binu Széru megművelte és learatta a Nommo-tócsa két mezőjét (rizs és kis köles). Gyongu Széru megművelte és learatta az eredeti mezőtől észak-keletre elhelyezkedő és a Róka által bevetett mezőn a foniót.

Első házasságából a négy ős mindegyikének három gyermeke született. Ezeket az iker- és egyedi születéseket két vonatkozással kapcsolatban kell számításba venni: a) az állam és a nemzetség főnöke legfőbb funkciójával, b) a mezők felosztásával és megművelésével, és c) azokkal az eseményekkel kapcsolatban, amelyek a földön folyó emberi élet első három évét jellemzik. Ezeket az eseményeket Yasigui jelenléte határozta meg, aki összeházasodott folytatólagosan a négy ős közül hárommal.

Az első évben Amma Szérúnak, Lébé Szérúnak és Bindu Szérúnak voltak ikrei (fiúk), mert együtt műveltek meg egy tiszta földet (*vageu* mező és a tócsa mezője), tiszta maggal bevetve azokat. Gyongu Széru, aki egyedül művelte meg a foniót – azt a tiszta magot, amelyet a Róka tisztátalanná tett –, nem tudott ikreket nemzeni. A második évben a mezőket különféleképpen vetették be, és a betakarítást felosztották. Valójában ebben az évben Lébé Széru feleségül vette Yasiguit. Bár Yasigui elfogyasztotta a »piros« foniót az előző évben a Róka által erre buzdítva, ő álnokul megétette a férjét. Lébé Széru kulcsfontosságú kiűrtették tartalmukat, amelyeket tisztátalan fonio helyettesített, és ezáltal lényegében kitiltatott a család mezőjéről. Hogy megszabaduljanak tőle, Lébé Szérút megszentelték a Róka foniójának az ürege fölött, és elföldelték a család mezőjén. Akkor a kovács közbelépett a »tócsa Nommoja« mellett, hogy elnyerje az ősök feltámasztását: két kígyó láttán elhagyta a mezőt. Az egyik azt mondta, »belülről« (*de lebe*), a másik azt mondta, »kívülről« (*para lebe*).

Hogy megtisztítsák a földet és a föld mélyét, legelőször a két kígyó mindegyike egy földalatti körutat tett, ennek során kiemelkedtek a tengerparti lagúnákban, délre, azután visszatértek kiindulási pontjukhoz.

Amma Széru meghatározta északon Lébé mezőjét, fölépített egy áldozatokra szánt oltárt, megfosztotta trónjától »Lébé atyát« (azaz: papot), és az a »Hogon« címet viselte. Az egyik kígyó (*de lebe*) lett az oltár őrizője, és a másik kígyó (*para lebe*) virrasztott a mezők és a termés fölött.

Az üllő őseinek az egyesüléséből, majd a leszármazottaikból született emberiség továbbfejlődött, és megszervezték az életet a földön. Ennek a szervezetnek az alkotó elemei a következők voltak: egyrészt az éjszaka, a szárazság, a terméketlenség, a zűrzavar, a tisztátalanság és a halál, a Róka birodalma; másrészt a nappal, a nedvesség, a termékenység, a rend, a tisztaság

és az élet, Nommo birodalma. Ennek a szervezetnek az egyes szakaszai és azok az események, amelyek e szakaszokat jelzik, kiterjednek a mítoszokra, Nommo (*ba atya*) leszármazottainak első öt nemzedékére, és a hatvanhat esztendő alatti mitológiai ősökre (előbbieik fiaira: *unu*).

Ez magával hozta nevezetesen a megművelt földek kiterjedését és elosztását, a szülői és a házassági szabályokat, a lakóhely fejlődését stb. E fontos eseményekhez kapcsolódva mindegyik család első nagy emberpárja leszármazottainak a nemzedékeiben előtűnt valamennyi társadalmi és vallási intézmény. Ebből a szempontból a dogonok egy szülői és anyajogú mitológiai rendszert dolgoztak ki, amely négy családra és öt generációra épült. Ezek a *ba, unu, tire, jene, kumo* nevet viselték. Bármely jelenleg élő egyén: négy generáció fölött és négy generáció (az övéi) alatt helyezkedik el.

A férfi ősöknek tulajdonított nevek – a szó: *s:ru* (széru), amely neveikhez kapcsolódik, azt jelenti, »tanúbizonyosság« – szimbolikusan a legfőbb dogon kultuszok felelőseinek a funkcióira hivatkoznak: Amma kultuszára, a családi leszármazási vonal őseire, Lébére a közösség szintjén, a feltámasztott Nommóra a klán szintjén, a temetés kultuszaira és a maszkok intézményére. Más szempontból, elméletileg, a négy nagy dogon törzset úgy tekintik, mint választ az emberiség négy ősi emberpárja mitológiai leszármaztatású családjára.

Igaz, az ige birtoklása által az egyedül született Róka nem tudott uralomhoz jutni, amint azt szerette volna: sorsa az volt, hogy hiába kövesse ikernővérét, Yasiguit. Zavart keltő kezdeményezései a bolygón kezdettől a halál feltűnését hozták magukkal. A világegyetem oktatójának, a szó, a víz, az élők lelke és a termékenység abszolút mesterének, Nommónak a szerepe abban állt, hogy korlátozza a Róka által előidézett pusztítást. Ebből a célból elosztotta és csoportosította a világegyetem valamennyi építőelemét, azokat irányította, majd utóbb szabályozta kapcsolatukat a tilalmakkal.

Így mindezen elemek kategóriáinak huszonkét legfőbb családját úgy nevezték: »a Nommo huszonkét foga«, és közéjük kerültek be az újjászervező szavak, míg további két kiegészítő családot Nommo elődje, a Róka képviselt.

De ahogy a Róka cselekedetei és általuk keltett zűrzavar folytatódott, ugyanúgy Nommo is kijelölte a folytatólagos szakaszokat sokféle módszerrel, amelyek a Rókat leleplezték az emberek előtt, és ez egy örökké tartó helyreállítási cselekvéssort eredményezett. A földművelés gyakorlata, ez az alapvető tevékenység megtisztította a földet, és elősegítette az emberi nem elszaporodását: az emberek olyan nagyszámúak lettek, mint a fonio, amelyből a világegyetem származott.”¹⁴

A Marcel Griaule könyvében közreadott rítusszövegek,¹⁵ amint már említettük, viszonylag számosak, egy helyütt azonban találunk egy összefüggően, „Szigüi nyelvű szövegek” címmel ellátott, 782 soros ciklust, amely a maszkos szókások verbális anyagából összegyűjtve a dogon teremtésmítosz 52 néhány mozzanatát fogja egybe. E ciklust apróbb módosításokkal adta közre a későbbiekben afrikai rítusszöveg-gyűjteményében (különféle helyekről kiemelt szövegek antológiája) Germaine Dieterlen.¹⁶ A különös figyelmet érdemlő szöveganyag értelmezése céljából itt közöljük a szövegekhez általa készített bevezetést:

„A dogonoknál a későbbiekben következő szövegeket »szigui« nyelven mondják el (*sigi so*). Ez a nyelv jelentős mértékben eltér a népesség folyóbeszédétől.

A Szigui maga bonyolult szertartás, hús napig tart, és a dogonok ezt az ünnepet hatvan évenként rendezik meg. Bizonyos számú település lakossága együtt ünnepli meg a Sziguit, ami utóbb a falu egy másik csoportjánál megismétlődik. Ez a szertartás jelentős kiadásokkal jár, mert ilyenkor minden férfitől megkövetelik, hogy költséges díszeket (ékszereket) és öltözetet készítsen, és a családoktól, hogy nagy mennyiségű ennivalót és kölesből előállított sört biztosítsanak.

Bizonyos számú jelöltnek – akiket a tisztátalan [a még fel nem avatott – B. Sz.] férfiak közül választanak ki – magányba kell vonulnia, és megbízzák őket az erre az alkalomra kifaragandó nagy maszk őrzésével. Ez a maszk (kígyó formájában) Gyongu Szérut jeleníti meg, a negyedik őst, aki az újjászületett Nommóval és az első emberekkel a bárkán alászállott. A sok-sok bonyolult esemény folyamán ez az őс meghalt. Az ő halála hozta magával, aminek azóta a föld valamennyi élőlénye áldozatul esik.

A Szigui szertartás egyidejűleg két nagyfontosságú mitikus eseményre emlékeztet:

– a »szó« [ige – B. Sz.] feltárlására – amit Amma a feltámadott Nommóval közölte, hogy adja át az embereknek, az ő lemenőinek – és a »szó« átadását követő első Szigui ünnepre, továbbá

– a Gyongu Széru gyászfelvonulás bemutatására, e temetés szertartásaira (*dama*). Ezek hatására átcsoportosítják őseik szellemét, amelyek viselőjük halálakor szétszóródtak. A szellemeket ugyanakkor a cselekezőképes és az emberek irányában jótékony őсök rangjára emelik. A szertartásokat az évek folyamán elhunyt mindkét nembeliek részére megisméltik.

A »szó« feltárlása, majd a titkos nyelv megtanulása az őс halálát követően – ez az alapja a bemutatásra kerülő szertartásoknak. A szertartások kapcsolatban állnak a sör rituális elfogyasztásával, mert a sör elkészítése a feltámadás szimbóluma. Ugyanis Nommo feltámadására emlékeztet, és –

a feltámadáshoz hasonlóan – arra, amikor az első halott az ősök rangjára emelkedett.

Miután a különböző családi oltárokon áldozatot mutattak be, amelyek során a feldíszített, gazdag öltözékű emberek az áldozati oltárok körül járnak-kelnek, mindenki leül a maga rituális »bot-székére«, hogy közösen igyanak a szigui-sörből. Ez az áldozati cselekmény a társadalmi csoport minden tagja számára emelkedést jelent. A Szigui-szertartás – amely egy életszakaszt lezár, és egy másikat megnyit – a magzati állapotban lévő gyermek számára is érvényes, mert az egyik jelölt, aki elkíséri és segíti az embereket, egyben az érintett települések valamennyi asszonyát képviseli.

A szertartások előtt a Szigui-jelöltek – akik a »nagy maszk« őrei, a nagy maszké, amely a negyedik ősnek szentelt oltár – visszavonulnak, és beavatáson esnek át. Nevezetesen megtanulják kívülről a titkos nyelvű hosszú szövegeket, amelyeknek itt egyfajta tartalmi kivonatát adjuk. A jelöltek ezeket a szövegeket a temetési szertartások és a »dama« alkalmával a teraszok [Bandiagara szikláiról van szó – B. Sz.] emelt szintjéről adják elő. Megbízásuk addig tart, amíg a helyükbe nem lépnek a következő Szigui folyamán kijelölésre kerülő új beavatandók. A titkos nyelvű szövegek burkoltan és igen rövidre fogva elmondják a világ teremtését, vagyis az isten, tehát Amma cselekedeteit. Ezt követően megemlékeznek a bákába szállt Nommo és az emberek alászállását megelőző mitikus történésekről, majd az első emberek életével összefüggő eseményekről számolnak be. Végül a halál megjelenésének és a temetési szertartások megalapításának a történetét mondják el.”¹⁷

Következzenek ezután a dogon beavatási rítusszövegek, amelyek jól mutatják az ismétlésekkel, paralellizmusokkal, vagyis a különféle szintű nyelvi sztereotípiákkal teli szájhagyományozó stílus alapvonásait, ugyanakkor poétikai értékekben is igen gazdagok.

Új Forrás 2020/7 – Biernaczky Szilárd: Éő mítosz a rítusok „testében” (filozófia, mitológia, kozmogónia a dogon beavatási ünnep költészetében)

¹ Isidore OKPEWHO, *Myth in Africa. A Study of Its Aesthetic and Cultural Relevance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 45.

² *Uo.*, 59.

³ BIERNACZKY Szilárd, *Mítoszok és mesék a hagyományos afrikai közösségek életében*, Valóság, 2002/1, 11–12.

⁴ Vö. Robert K. G. TEMPLE, *The Sirius Mystery*, London, Sidgwick and Jackson, 1976. Brecher viszont teljes mértékben kételkedik: Kenneth BRECHER, *Sirius Enigmas = Astronomy of the Ancients*, szerk. Kenneth BRECHER – Michael FREITAG, Cambridge, MIT Press, 1979, 91–115.

⁵ Lásd többek között: Eric Guerrier, *Essai sur la cosmogonie des dogon. L'arche du Nommo*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1975.; TEMPLE, i. m.; Dieter B. HERRMANN, *Das Sirius-Rätsel oder ein hoffnungsloser Fall*, Berlin, Archenold Sternwarte, (Vorträge und Schriften, 61), 1982.; Ian RIDPATH, *Investigating the Sirius Mystery = Paranormal Borderlands of Science*, szerk. Kendrick FRAZIER, Buffalo, Prometheus Books, 1981, 348–354. És folytathatnánk a sort, a hetvenes-nyolcvanas években a brit csillagászati folyóiratokban (pl. *Astronomy*) folyamatosan vita folyt a kérdéstről.

54

⁶ NEMERE István, *A dogon mitológia rejtélyei*, Ifjúsági Magazin, 1982/1, 47–49. Továbbá újabban SZÓKE Miklós Árpád, *Szíriusz gyermekei. A dogon mítosz nyomában / A dogonok mítosz-történetéről*, Pécs, Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, [2001]. Utóbbinál zavarosabb könyv aligha szegélyezi a magyar művelődéstörténeti szakirodalmat.

⁷ Marcel GRIAULE – Germaine DIETERLEN, *Un systcme soudanais de Sirius*, Journal de la Société des Africanistes, 1950, 273–294. A szerzőpárostól lásd még: *Signes graphiques soudanais*, Paris, Hermann et Cie (Cahiers de l'Homme), 1951.

⁸ BRECHER, i. m.

⁹ István GUMAN, *Die Astronomie in der Mythologie der Dogon*, Berlin, Treplow (Vorträge und Schriften der Archenhold-Sternwarte, 59), 1989.; GUMÁN István, *Dogon mitológia és csillagászat*, szerk., fűg-gelék, bibl. BIERNACZKY Szilárd, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi, 2006.

¹⁰ Marcel GRIAULE – Germaine DIETERLEN, *Le renard pâle*, Paris, Institut d'Ethnologie, 1965, 13–58. (Kivonatos fordítás.)

¹¹ Marcel GRIAULE, *Masques Dogons*, Paris, Institut d'Ethnologie, 1938.

¹² Germaine DIETERLEN, *Le titre d'honneur des Arou (Dogon, Mali)*, Paris, Société des Africanistes, 1982.

¹³ Montserrat PALAU MARTI, *Les Dogon*, Paris, PuF, 1957, 53–59.

¹⁴ DIETERLEN, *Le titre d'honneur des Arou (Dogon, Mali)*, 17–22.

¹⁵ GRIAULE, *Masques Dogons*, 79–151.

¹⁶ Germaine DIETERLEN, *Textes sacrés d'Afrique Noire*, Paris, Gallimard, 1965, 219–238.

¹⁷ *Uo.*, 219–220.

